

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา การมีส่วนร่วมของครอบครัวชาวประมง ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา ได้แก่

1. นโยบายและโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา
2. แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา
3. แนวคิดเรื่องครอบครัว

1. นโยบาย/โครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา

1.1 สภาพทั่วไปของทะเลสาบสงขลา

ทะเลสาบสงขลา เป็นทะเลสาบที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทยถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา อยู่ทางภาคใต้ฝั่งตะวันออก ในเขตจังหวัดสงขลาและจังหวัดพัทลุง มีพื้นที่ทั้งหมด 1,046 ตารางกิโลเมตรหรือประมาณ 653,755 ไร่ ซึ่งแบ่งเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ ด้วยกัน ได้แก่ ส่วนที่หนึ่งเป็นทะเลสาบตอนบน อยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของทะเลสาบตั้งอยู่ในพื้นที่จังหวัดพัทลุงเรียกว่า “ทะเลน้อย” มีเนื้อที่ประมาณ 18,750 ไร่ หรือ เป็นทะเลสาบเชื่อมโยงกับทะเลหลวงหรือพื้นที่ทะเลสาบใหญ่โดยคลองนางเรียบ ทะเลน้อยมีความลึกโดยเฉลี่ย 1. –1.3 เมตร และทางตอนเหนือของทะเลน้อย มีพรุควนเคร็ง ซึ่งเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญ ทะเลน้อยสภาพน้ำเป็นน้ำจืด มีพืชน้ำ เช่น กระจูด บัว อยู่ทั่วไป และถัดไปทางทิศเหนือของทะเลน้อยมีพรุควนเคร็ง ซึ่งเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญ ส่วนที่ 2 เป็นทะเลสาบตอนกลาง มีพื้นที่ 485,500 ไร่ ความลึกโดยเฉลี่ย 1.3-2.4 เมตร แบ่งออกได้เป็น 2 ตอนคือ ทางตอนเหนือเป็นทะเลหลวงและถัดมาเป็นทะเลสาบ จากบริเวณตอนบนของทะเลสาบตอนกลางจะมีสภาพน้ำจืดและค่อย ๆ เป็นน้ำกร่อย ลงมาด้านล่าง และส่วนที่ 3 ได้แก่ ทะเลสาบตอนล่าง หรือทะเลสาบสงขลา มีพื้นที่ 137,500 ไร่ ความลึกโดยเฉลี่ย 1-1.5 เมตรยกเว้นทางเดินเรือลึก 12-14 เมตร คุณสมบัติของน้ำมีทั้งกร่อยและเค็ม มีอาณาเขตตั้งแต่ช่วงปากทะเลสาบ (หัวเขาแดง) ไปจนถึงช่องแคบปากกรอ (สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาค 12 กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, 2542: 4)

จากรายงานผลการศึกษาศึกษาการจับสัตว์น้ำจากทะเลสาบทั้ง 3 บริเวณคือ ทะเลสาบตอนนอก, ทะเลหลวง, และทะเลน้อย จากเครื่องมือประมง 15 ชนิด ได้ผลรวม 9,634.2 ตันต่อปี (อังสุณีย์ ชุณหปราณและคณะ, 2539: 26) ซึ่งประมาณมูลค่าถึง 300-400 ล้านบาทต่อปี ซึ่งยังไม่รวมมูลค่าของการเลี้ยงปลาในกระชังอีกกว่า 50 ล้านบาทต่อปี ถ้ารวมมูลค่าของเครื่องมือการทำประมงของชาวประมงชนิดต่าง ๆ แล้วจะมีมูลค่ามากกว่าสัตว์น้ำเป็น 2-3 เท่า และประการสำคัญคือปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ดังกล่าวเปรียบเทียบกับการศึกษาสำรวจเมื่อปี 2527-2529 พบว่า ผลผลิตสัตว์น้ำลดน้อยลง 21.63 % อันเนื่องมาจาก ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรชายฝั่งซึ่งเกิดจากสาเหตุหลัก ๆ ดังต่อไปนี้

1) การทำการประมงเกินศักยภาพ

ทรัพยากรทางด้านประมงในทะเลสาบสงขลาถูกชุมชนรอบ ๆ ดักดวงความอุดมสมบูรณ์ของกุ้ง, ปู, ปลา นานาชนิดด้วยเครื่องมือชนิดต่าง ๆ ที่สามารถนำมาใช้จับสัตว์น้ำได้จนเกินศักยภาพการผลิตของทรัพยากรธรรมชาติอีกต่อไป โดยเฉพาะเครื่องมืออวนตาถี่ ปิดทางช่องน้ำเป็นทางผ่านของสัตว์น้ำวัยอ่อนได้แก่ โพงพางในทะเลสาบมี ทั้งหมด 1,153 ช่อง ซึ่งจะมีหนาแน่นบริเวณปากทะเลสาบสงขลา ซึ่งยังคงเป็นปัญหาที่ไม่สามารถแก้ไขจนถึงบัดนี้

เครื่องมืออีกประเภทหนึ่งเป็นประเภทที่อยู่กับที่คือลอบยื่นที่ได้วางอย่างหนาแน่นที่สุดในทะเลสาบตอนล่าง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ขวางกั้นการขึ้นลงของน้ำ และปิดทางเดินของสัตว์เข้าสู่ทะเลสาบตอนใน จำนวนลอบยื่นในทะเลสาบมีทั้งสิ้น 24, 134 ลูก (สำนักงานประมงจังหวัดสงขลา, 2546)

นอกจากนี้ยังมีเครื่องมืออวนล้อมใหญ่ ซึ่งมีขนาดยาวถึง 1,500 เมตร ซึ่งมีกฎหมายห้ามใช้ไปแล้ว ขณะที่เครื่องมือผิดกฎหมายอย่างอื่นเช่น การใช้ไฟฟ้าช็อตปลา การวางยาเบื่อ ก็ยังมีการลักลอบทำการประมงอย่างต่อเนื่อง

2) มลพิษทางน้ำ

สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่ทำให้ทะเลสาบสงขลาเกิดความเสื่อมโทรมอย่างมาก คือ มลพิษทางน้ำ มีการทิ้งน้ำเสียลงสู่ทะเลสาบสงขลาจากแหล่งต่าง ๆ ได้แก่ ชุมชนรอบทะเลสาบ โรงงานอุตสาหกรรม นาเกลือ และพื้นที่การเกษตร สำหรับชุมชนที่ตั้งรายล้อมรอบทะเลสาบสงขลาถือว่าเป็นแหล่งน้ำเสียขนาดใหญ่ที่สุด เฉพาะชุมชนเมืองหาดใหญ่-สงขลา มีการทิ้งน้ำเสียลงสู่ทะเลสาบสงขลาตอนล่าง โดยผ่านคลองอู่ตะเภา, คลองพะวง, คลองสำโรง, คลองพะวง ประมาณ 180,000 ลูกบาศก์เมตรต่อวัน

ส่วนโรงงานอุตสาหกรรมริมทะเลสาบสงขลา มีโรงงานอุตสาหกรรมจำนวน 61 โรงงาน ซึ่งส่วนมากเป็นอุตสาหกรรมแปรรูปอาหารทะเล และยางพารา ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง

อำเภอหาดใหญ่ และอำเภอรัตนบุรี จังหวัดสงขลา มีปริมาณน้ำทิ้งประมาณ 61,920 ลูกบาศก์เมตร ต่อวัน (สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาค 12, 2545)

ในขณะเดียวกัน การทำนาทุ่งรอบทะเลสาบตอนล่าง และทะเลหลวงมีการ ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ซึ่งขณะนี้มียูถึง 13,424 ไร่ (สำนักงานประมงจังหวัดสงขลา, 2547) ทั้งในเขต จังหวัดสงขลา และพัทลุง มีการถ่ายน้ำทิ้งปริมาณมากทุกวัน รวมถึงการถ่ายทิ้งเลนในบ่อน้ำทุ่งสู่ ทะเลสาบด้วย นอกจากนั้นมลพิษทางน้ำยังเนื่องมาจาก การใช้ปุ๋ยและยาฆ่าศัตรูพืช จากการทำ เกษตรรอบลุ่มน้ำทะเลสาบ ถูกชะล้างลงมาสะสมอยู่ในทะเลสาบสงขลาซึ่งนับวันจะมีมากขึ้นเรื่อยๆ

3) ความตื้นเขิน

การตื้นเขินเป็นปัญหาที่สำคัญของทะเลสาบที่ส่งผลต่อความเสื่อมโทรมของ ทรัพยากรสัตว์น้ำ จากรายงานของสำนักงานแผนนโยบายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2547: 3) พบว่า อัตราการตกตะกอนของทะเลสาบสงขลาตอนล่าง มีค่าเฉลี่ยอยู่ในช่วง 5.0 – 6.9 มิลลิเมตร/ปี ซึ่งเกิดขึ้นอันเนื่องมาจากสาเหตุดังต่อไปนี้

(1) สภาพภูมิประเทศ ที่เป็นเนินเขาและภูเขาสูงชันทางด้านทิศตะวันตกและ ทิศใต้ ซึ่งเป็นแนวเทือกเขาบรรทัดที่วางตัวในแนวเหนือ-ใต้ ตั้งแต่อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง ลงไปถึงอำเภอสะเตงจังหวัดสงขลา มีความลาดชันมากกว่า 30% และสูงจากระดับน้ำทะเล ปานกลาง 80-1,322 ม. ลาดลงเป็นระยะทางสั้น ๆ ลงสู่ที่ต่ำ ทางด้านทิศตะวันออก การไหลของน้ำ จากเชิงเขาจนถึงขอบทะเลสาบจึงเกิดการชะตะกอนดินลงสู่ทะเลสาบสงขลาตกตะกอนเป็น บางส่วน หรือแขวนลอย ออกสู่ทะเล

(2) การบุกรุกพื้นที่ป่า ลักลอบตัดไม้ทำลายป่า ปัจจุบันพบว่ามีปัญหาการบุกรุก ป่าในบริเวณบางส่วนของอำเภอป่าพะยอม อำเภอศรีบรรพต อำเภอกงหรา อำเภอตะโหมด และ อำเภอป่าบอนจังหวัดพัทลุง เพื่อปลูกยางพาราและยึดครองเป็นที่อยู่อาศัย ซึ่งการมีเนื้อที่ป่าไม้ลด น้อยลงจะทำให้มีผลต่อความชุ่มชื้นในลุ่มน้ำลดลง มีโอกาสที่ฝนจะตกน้อยลง ดินน้ำลำธารก็จะดูค ับน้อยลง มีปัญหาน้ำท่วมฉับพลันเกิดขึ้นในบางพื้นที่ และนอกจากนี้ ปัญหาการพังทลายของดิน จากการที่ป่าไม้ถูกตัดต่อไป ก็เกิดการชะล้างตะกอนลงสู่แหล่งน้ำหรือลุ่มน้ำย่อยต่าง ๆ และในที่สุด ตะกอนจะถูกพัดพาไปสะสมในทะเลสาบสงขลา ทำให้เกิดการตื้นของแหล่งน้ำ

(3) วิธีการทางเกษตรที่ไม่ระมัดระวัง มีการไถพรวนดินเป็นประจำ ทำให้ผิวดิน หรือชั้นบนของดินร่วนซุย แดกกระจายง่ายต่อการพัดพาเมื่อมีฝนตกรุนแรงหรือน้ำหลาก

(4) ขณะที่น้ำทะเลหนุนสูง จะชะลอความเร็วของน้ำที่ไหลออกปากอ่าวสงขลา หรืออาจทำให้น้ำหยุดไหลหรือไหลกลับทำให้เกิดการตกตะกอน

(5) การบุกเบิกที่ดินเพื่อทำนาเกลือ และวิธีการทำนาเกลือ ได้มีการขยายของนาเกลืออย่างรวดเร็วในพื้นที่ชายฝั่งรอบทะเลสาบ ทำให้มีการทำลายป่าชายเลน และป่าพรุในบริเวณดังกล่าวเป็นจำนวนมากซึ่งการทำดังกล่าวเท่ากับการทำให้ระบบการกรองตะกอนของเสีย การป้องกันพังทลายของชายฝั่งลดลง รวมถึงการปล่อยซีเมนต์โดยวิธีการฉีดลงแหล่งน้ำ และทำให้ตะกอนส่วนหนึ่งไหลลงสู่ทะเลสาบ กิจกรรมการเตรียมและการเลี้ยงกุ้งจะทำให้ทะเลสาบตื้นเขินเร็วขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ, 2542: 2)

(6) มีการสร้างประตุน้ำเปิดปิดภาวะ 5 แห่ง ทำให้น้ำจืดไหลลงทะเลสาบและน้ำทะเลอ่าวไทยไหลเข้าทะเลสาบตอนบนไม่ได้ และมีการก่อสร้างถนนชั่วคราวที่ทะเลน้อยระยะโนด ใช้วิธีถมดินลงในน้ำเป็นการปิดกั้นการไหลเวียนของน้ำ ทำให้ซากพืชตกลงก้นทะเลสาบ ทำให้ทำให้ทะเลสาบตื้นเขินมากขึ้น (ประสงค์ เอี่ยมอนันต์, 2547: 193)

1.2 ชุมชนชาวประมงรอบทะเลสาบสงขลา

1.2.1 สภาพทางกายภาพของชุมชนชาวประมงรอบทะเลสาบสงขลา

ชุมชนประมงรอบทะเลสาบสงขลาทั้งหมด 152 หมู่บ้าน 8,010 ครัวเรือน คิดเป็นจำนวน 10.84% ของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบทั้งหมด โดยมีการกระจายดังต่อไปนี้

1) ชุมชนประมงรอบทะเลสาบสงขลาตอนล่าง อยู่ในเขตจังหวัดสงขลา ครอบคลุมใน 5 อำเภอ ได้แก่ อำเภอหาดใหญ่, อำเภอเมืองสงขลา, อำเภอสิงหนคร, อำเภอบางกล่ำ และอำเภอควนเนียง มีประชากรทำการประมง 11 ตำบล มีจำนวนหมู่บ้านที่ทำการประมง 47 หมู่บ้าน 2,490 ครัวเรือน

2) ชุมชนประมงรอบทะเลสาบตอนกลาง อยู่ในเขต จังหวัดสงขลา 4 อำเภอ ได้แก่ อำเภอกระแสสินธุ์, อำเภอสทิงพระ, อำเภอระโนด, อำเภอสิงหนคร อยู่ในเขตจังหวัดพัทลุง 4 อำเภอ ได้แก่ อำเภอปากพะยูน, อำเภอเขาชัยสน, อำเภอบางแก้ว และอำเภอเมือง 102 หมู่บ้าน มีครัวเรือนทำการประมงมากกว่าเขตอื่นๆ โดยมีจำนวน 4,574 ครัวเรือน

3) ชุมชนประมงรอบทะเลน้อย อยู่ทางตอนเหนือสุดในเขตจังหวัดพัทลุง 1 อำเภอ ได้แก่ อำเภอควนขนุน 9 หมู่บ้าน มีครัวเรือนทำการประมง 941 ครัวเรือน (อังสุณีย์ ชุมพรประภา และคณะ, 2539)

1.2.2 สภาพการทำมาหากินของชาวประมงรอบทะเลสาบสงขลา

อันเนื่องมาจากลักษณะทางกายภาพ แต่ส่วนของทะเลสาบสงขลา มีความแตกต่างกันดังกล่าวมาแล้ว จึงทำให้ลักษณะการทำมาหากินของชาวประมงในทะเลสาบสงขลาที่มีความหลากหลายแตกต่างกันมีดังต่อไปนี้

1) การประกอบอาชีพการทำประมง มีชุมชนประมงรอบทะเลสาบตอนกลาง และทะเลน้อย ส่วนใหญ่จะทำอาชีพอื่น ๆ ควบคู่กับการทำประมงไปด้วย ได้แก่ การทำนา ทำสวน ผสมผสาน เลี้ยงสัตว์ เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ฐานเลี้ยงกระดูก และ รับจ้างทั่วไป แต่ชาวประมงทะเลสาบตอนล่างจะทำการประมงในทะเลสาบเป็นหลัก

2) เครื่องมือการทำประมง ชาวประมงส่วนใหญ่เป็นชาวประมงขนาดเล็ก หรืออาจเรียกว่าชาวประมงพื้นบ้าน ใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก ใช้เรือหางยาวไม่เกิน 10 เมตร ขนาดเครื่องยนต์ไม่เกิน 30 แรงม้า ทำการประมงรอบ ๆ ริมทะเลสาบ ห่างจากฝั่งไม่เกิน 5 กิโลเมตร ส่วนเครื่องมือประมงจะมีความหลากหลายตามลักษณะกายภาพ พื้นที่ของทะเลสาบ เครื่องมือประมงที่สำคัญ ได้แก่ ไซนั้ง โพงพาง บาม ข่ายจับกุ้ง ข่ายจับปลา ช้าง เบ็ดราว แห เป็นต้น

3) ผลผลิตและรายได้จากการทำประมง ผลผลิตสัตว์น้ำที่ชาวประมงจับได้ ส่วนใหญ่จะเป็นปลากระบอก ปลาชี่ดั่ง ปลากดทะเล กุ้งกุลาดำ กุ้งแชบ๊วย กุ้งก้ามกราม และสัตว์น้ำจืดอื่น ๆ โดยมีรายได้เฉลี่ย 100-500 บาทต่อครั้งที่ออกทำการประมง (นฤทธิ์ ดวงสุวรรณ, 2545: 24)

1.2.3 ผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงต่อชาวประมง

จากสภาพปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรชายฝั่งของทะเลสาบสงขลา เกิดขึ้น ทำให้ครอบครัวชาวประมงได้รับผลกระทบโดยตรง โดยเฉพาะผลผลิตทางประมงลดลง ไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพจำเป็นต้องเปลี่ยนอาชีพ โดยพบว่า ปี 2527-2529 มีครัวเรือนประมงในทะเลสาบ 10,363 ครัวเรือน ในขณะที่สำรวจเมื่อปี 2537-2539 มีครัวเรือนประมง 8,010 ครัวเรือน ซึ่งจะเห็นว่าครัวเรือนประมงลดลง 22.7 % (อังสุณีย์ ชุณหปราณและคณะ, 2539: 26)

ด้วยสภาพปัญหาดังกล่าวชาวประมงจำเป็นต้องอพยพไปทำงานนอกชุมชน โดยเฉพาะไปเป็นแรงงานราคาถูกทั่วไป และแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในอำเภอหาดใหญ่ และอำเภอเมืองสงขลา โดยทั้งจังหวัดสงขลา มีโรงงานทั้งหมดถึง 1,395 โรงงาน จากการศึกษาแรงงานและโรงงานอุตสาหกรรมจังหวัดสงขลา ปี 2540 (โครงการพัฒนาผู้ใช้แรงงาน สตรีภาคใต้, 2540) ได้รายงานไว้ว่า อาชีพเดิมของคนทำงานในโรงงานคือเป็นชาวประมงถึง 21 เปอร์เซ็นต์ รองจากอาชีพทำนา และสาเหตุที่ต้องทำงานในโรงงานได้ระบุเหตุผลชัดเจนว่า ไม่มีงานทำในหมู่บ้านทางบ้านลำบาก ไม่ได้ส่งเรียนหนังสือ โดยศึกษาผลกระทบทางสังคมว่า แรงงานต้องออกจากชุมชนไปอยู่บ้านเช่า หรือต้องออกจากบ้านตั้งแต่เช้ามีคดกลับบ้านดึก บางคนต้องทำงานกะกลางคืนต้องทำงานตลอดคืน เกิดปัญหาครอบครัว การเข้าร่วมกิจกรรมชุมชนน้อยลง มีการแข่งขันกันทางวัตถุนิยม ต่างคนต่างอยู่ ชุมชนล่มสลาย ชุมชนที่อพยพไปขายแรงงานในเมือง ออกจากชุมชนไปพักพิงตามแหล่งชุมชนแออัด ชุมชนแออัดภาคใต้ มีถึง 113 ชุมชน ซึ่งอยู่ตามหัวเมืองใหญ่ เช่น

ภูเก็ต นครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี กันตัง และสงขลา โดยเฉพาะในจังหวัดสงขลา มีชุมชนแออัด ที่หนาแน่นและใหญ่ถึง 8 ชุมชน รายงานดังกล่าวระบุว่าคนจากชุมชนเหล่านี้ส่วนใหญ่อพยพมาจากคาบสมุทรสทิงพระ ริมทะเลสาบสงขลา และลุ่มน้ำปากพนัง และพบว่าอาชีพเดิมของคนในชุมชนแออัดว่าทำอาชีพทำนา อันดับหนึ่ง และอันดับรองเคยทำประมงมาก่อน(อัมพร แก้วหนู, 2540: 3-5)

ปัญหาที่สำคัญของครอบครัวชาวประมงทะเลสาบสงขลาตอนล่าง คือผลผลิตจากการจับสัตว์น้ำไม่คุ้มกับการลงทุน ขณะที่ต้องใช้จ่ายทุกประเภทของครอบครัว ซึ่งล้วนแต่การได้มาจากการทำประมงเป็นหลักทั้งสิ้น ตั้งแต่เงินลงทุนทำการประมง ค่าอาหารโดยเฉพาะข้าวสาร และอื่น ๆ ค่าส่งบุตรศึกษาเล่าเรียนและอื่น ๆ รวม 12 รายการ บางครอบครัวใช้จ่ายไปถึงเดือนละ 18,029 บาท (ปริชาติ แก้วมหิงค์, 2542: 18-19) เมื่อสภาพเป็นอย่างนี้ชาวประมงจำเป็นอย่างยิ่งต้องเพิ่มเครื่องมือทำการประมงให้หลากหลายขึ้น ขณะที่เครื่องมือเหล่านี้ราคาก็สูงขึ้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องยอมเข้าไปรับภาระหนี้สิน จากพ่อค้า เจ้าแก๊วซื้อปลา เป็นหนี้สินสหกรณ์การเกษตรและสหกรณ์ หรือ ธกส. และเป็นหนี้กลุ่มกองทุนต่าง ๆ ของชุมชน ชาวประมงรอบทะเลสาบตอนล่าง เป็นหนี้รายหนึ่ง 20,000-50,000 บาทโดยเฉลี่ย มีหนี้สินกับแหล่งกู้ต่าง ๆ รวมทั้งหมด 35,645,000 บาท ใน 7 ชุมชน (โครงการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็ก จ.สงขลา, 2539: 5)

1.3 การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา

1.3.1 ความหมายของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ทวี ทองสว่างและทัศนีย์ ทองสว่าง (2523: 12) ได้ให้ความหมาย การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยแยกให้ความหมายคำแต่ละคำดังต่อไปนี้

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resources Conservation) หมายถึง การใช้ทรัพยากรธรรมชาติได้สร้างสะสมไว้ด้วยวิธีการที่ฉลาด โดยการใช้อย่างประหยัดให้เกิดประโยชน์และเกิดคุณค่ามากที่สุด รวมทั้งการปรับปรุงของเสียให้นำกลับมาใช้ได้ใหม่ เพื่อให้เกิดการสูญเสียน้อยที่สุด

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (Environment Conservation) หมายถึง การใช้สิ่งแวดล้อมอย่างฉลาดไม่ให้เกิดพิษภัยต่อสังคมส่วนรวม ดำรงไว้ ซึ่งสภาพเดิม ของสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมประดิษฐ์ที่มนุษย์เสริมสร้างขึ้น รวมทั้งหาทางกำจัด และป้องกันมลภาวะ หรือสิ่งแวดล้อมเป็นพิษมิให้เกิดขึ้นในสังคมส่วนรวมของมนุษย์

สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 11 นครราชสีมา (อ้างใน www.reo11.net/environment) ได้ให้ความหมายที่คล้าย ๆ กันว่า

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (Conservation) หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด และใช้ได้เป็นระยะเวลานานมากที่สุด ทั้งนี้จะต้องให้มีความสูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด แต่ในขณะเดียวกัน สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้นให้คุ้มค่าที่สุด หรือเรียกว่าการใช้อย่างยั่งยืน และทำนองเดียวกัน ที่ศูนย์พัฒนาทรัพยากรการศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ที่อธิบายความหมายว่า

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (Conservation of Natural Resources) หมายถึงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฉลาด โดยใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อคนเป็นจำนวนมากที่สุด เป็นระยะเวลานานที่สุด และต้องสงวนรักษาไว้ไม่ให้มีการใช้อย่างสุรุ่ยสุร่าย มีการควบคุมและจัดการทรัพยากรอย่างระมัดระวังเพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ใช้ประโยชน์ต่อไป (อ้างใน wbc.msu.ac.th)

จากแนวคิดดังกล่าวสรุปได้ว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฉลาด ประหยัด เกิดประโยชน์สูงสุด ไม่ให้เกิดผลเสียต่อด່ว่นรวมและในความหมายในงานวิจัยนี้จะรวมถึง การสงวนรักษา แก่ไขและพื้นฟูให้ดีขึ้น บริหารจัดการให้สามารถใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืนสู่คนรุ่นหลังต่อไป

1.3.2 แนวทางและวิธีการในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สืบเนื่องจากปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในขณะนี้ความรุนแรงของปัญหาสิ่งแวดล้อมกำลังเกิดขึ้นไปทั่วทุกประเทศทั้งที่พัฒนาและกำลังพัฒนา ได้แก่ ปัญหาทางด้านมลพิษที่เกี่ยวกับน้ำ ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมสลายและหมดสิ้นไปอย่างรวดเร็ว เช่น น้ำมัน แร่ธาตุ ป่าไม้ พืช สัตว์ ทั้งที่เป็นอาหารและที่ควรจะอนุรักษ์เพื่อการศึกษา ปัญหาเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานและชุมชนของมนุษย์ เช่น การวางผังเมืองและชุมชนไม่ถูกต้องทำให้เกิดแออัดยัดเยียด ใช้ทรัพยากรผิดประเภทและลักษณะ ตลอดจนปัญหาเสื่อมโทรมและปัญหาของเหลือทิ้งอันได้แก่ขยะมูลฝอย (วีรวรรณ ปลูกสโร, 2540: 15) ในระดับประเทศ ได้มีเสนอแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไว้ดังนี้

- 1) ลดจำนวนประชากรให้เพิ่มขึ้นอย่างเหมาะสม
- 2) ต้องใช้ทรัพยากรอย่างถูกหลักอนุรักษ์วิทยา
- 3) ต้องแก้ไขปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรอย่างจริงจัง
- 4) ปรับปรุงระบบบริหารในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- 5) กำหนดการใช้ทรัพยากรที่แน่นอน
- 6) มาตรการคุมของเสีย (สัมฤทธิ์ ทองดี(2540, 8-9)

เนื่องจากแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้ให้ความสำคัญที่ ตัวคน ระบบการจัดการบริหาร แผนงานและมาตรการ ดังนั้นในการดำเนินงาน เพื่อการอนุรักษ์

ทรัพยากรธรรมชาติ จำเป็นต้องให้ความสำคัญ ที่ทุกฝ่าย ทั้งภาคเอกชนและรัฐบาลจะต้องให้ความร่วมมือ การลดความเห็นแก่ได้ของคนบางกลุ่ม บางเหล่าลง จะช่วยทำให้การดำเนินงานเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ประสบความสำเร็จได้ดียิ่ง วิธีการที่นำมาซึ่งการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมีดังต่อไปนี้

- 1) การจัดตั้งชมรมหรือสมาคมเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นกลุ่มองค์กรจาก ภาคประชาชน นิสิตนักศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชน ละกลุ่มคนทั่วไป
- 2) ออกกฎหมายควบคุม ต้องมีกฎหมาย และมีผู้ที่รับผิดชอบนำกฎหมายเหล่านั้นมาปฏิบัติอย่างจริงจัง
- 3) การให้การศึกษาแก่ประชาชนจะต้องจัดการศึกษาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ให้แก่ประชาชนทั่วไป ทั้งในและนอกระบบ ในรูปแบบสื่อรณรงค์ รูปแบบต่าง ๆ
- 4) การจัดตั้งหน่วยงานขึ้นรับผิดชอบ เมื่อมีหน่วยงานรับผิดชอบโดยตรงแล้ว ต้องทำหน้าที่ควบคุมดูแลอย่างจริงจัง และประสานงาน ขอความร่วมมือจากประชาชนในท้องถิ่น เพื่อช่วยเหลือในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติด้วย (วิชัย เทียนน้อย, 2533:20)

1.3.3 การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา

1) นโยบายการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา ส่วนที่เกี่ยวข้องกับนโยบายการอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลา ที่ผ่านมามี 2 ส่วนที่สำคัญ ได้แก่ กลไกการตัดสินใจเชิงนโยบายในรูปแบบของคณะกรรมการ และทิศทาง แนวนโยบาย และยุทธศาสตร์การพัฒนา ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(1) คณะกรรมการพัฒนากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เมื่อวันที่ 17 ธันวาคม 2545 คณะรัฐมนตรีมีมติ เห็นชอบให้แต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยมีรองนายกรัฐมนตรี (พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ) เป็นประธาน และมีผู้แทนภาคราชการ นักวิชาการ ผู้ทรงคุณวุฒิและภาคประชาชน เป็นกรรมการ โดยมีปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นกรรมการและเลขานุการ (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2549: 71) ส่วนบทบาทของคณะกรรมการพัฒนากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ที่สำคัญ คือมีบทบาทหน้าที่ที่สำคัญคือการ เสนอแนวนโยบายและทิศทางการอนุรักษ์ ปันฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ควบคู่กับการพัฒนาพื้นที่กลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยให้มีกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน และอีกบทบาทหนึ่งคือกำหนดกรอบและอนุมัติแผนงาน โครงการพัฒนากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และโครงการอนุรักษ์ ปันฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ของหน่วยราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคประชาชน

(2) แผนแม่บทแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบและยุทธศาสตร์การพัฒนา แผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ได้จัดทำขึ้นตามคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 17 ธันวาคม 2545 เพื่อให้มีการบริหารจัดการลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาแบบบูรณาการที่เน้นให้เกิดความสมดุลของ มิติการพัฒนาพื้นที่ 3 มิติ คือ นิเวศ เศรษฐกิจและสังคม ด้วยการมีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งของทุกฝ่าย เพื่อให้หน่วยงานปฏิบัติยึดเป็นกรอบในการดำเนินการแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติได้ในระดับพื้นที่ ซึ่งกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นหน่วยงานหลักรับผิดชอบในการจัดทำแผนดังกล่าว โดยมอบหมายให้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ และมหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา ซึ่งเป็นสถาน การศึกษาในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เป็นผู้จัดทำในช่วง ปีพ.ศ. 2546-2548

แผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา จัดทำแล้วเสร็จใน เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2548 และ คณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้นำเสนอคณะ รัฐมนตรีให้ความเห็นชอบแผนแม่บทฯ เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องใช้แผนแม่บทฯเป็นกรอบ ในการดำเนินการพัฒนาในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบแผนฯ เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ.2548 โดยแผนแม่บทฯมีสาระสำคัญ ดังนี้

ยุทธศาสตร์การพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ภายในแผนแม่บทฯ ได้กำหนดแนวทางการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาไว้ 5 ยุทธศาสตร์ ได้แก่

ยุทธศาสตร์ที่ 1 การฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และความหลากหลายทางชีวภาพ

ยุทธศาสตร์ที่ 2 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรลุ่มน้ำแบบบูรณาการ และใช้อย่างยั่งยืน

ยุทธศาสตร์ที่ 3 การควบคุมและป้องกันมลพิษ

ยุทธศาสตร์ที่ 4 การอนุรักษ์ฟื้นฟูบูรณะ ศิลปวัฒนธรรม แหล่ง ประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติและวัฒนธรรม

ยุทธศาสตร์ที่ 5 การเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2547: 23-27)

ในแต่ละยุทธศาสตร์และมาตรการ ได้ถูกแปลงให้ย่อยลงมาถึง ระดับหนึ่ง ที่เรียกว่าระดับแผนงาน เพื่อให้เห็นภาพของแนวทางการดำเนินงานที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้

ยุทธศาสตร์การฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และความหลากหลายทางชีวภาพ แนวทางที่นำไปสู่ความสำเร็จ มีการดำเนินการ อย่างน้อย 2 แผนงานเร่งด่วนคือ แผนงานฟื้นฟูพื้นที่ป่า และแผนงานฟื้นฟูทรัพยากรสัตว์น้ำ ซึ่งประกอบด้วย

โครงการฟื้นฟูและรักษาป่าไม้ในพื้นที่ต้นน้ำ โครงการฟื้นฟูป่าชายเลนและป่าพรุ โครงการเพื่อการแก้ไขและฟื้นฟูความหลากหลายของทรัพยากรพืชและสัตว์น้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ยุทธศาสตร์การใช้ประโยชน์ทรัพยากรลุ่มน้ำแบบบูรณาการและใช้อย่างยั่งยืน อย่างน้อยจำเป็นต้องมีการริเริ่มดำเนินการ 4 แผนงานเร่งด่วน ได้แก่

- แผนงานการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างยั่งยืน อาจมีโครงการแก้ไขและฟื้นฟู การป้องกันและควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดิน เช่น การจัดการใช้ประโยชน์พื้นที่นาข้าว การปรับปรุงดินเปรี้ยวและดินเค็ม และการจัดการการเพาะเลี้ยงกุ้งให้ยั่งยืน

- แผนการจัดการทรัพยากรน้ำแบบบูรณาการเพื่อประโยชน์ในการผลิต บริโภคและป้องกันอุทกภัย อาจประกอบด้วยโครงการควบคุมและกำกับดูแลการใช้น้ำบาดาล โครงการปรับปรุงประปาชุมชน และโครงการขุดลอกลำคลองและปากคลองเป็นต้น

- แผนการจัดการประมงเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ประกอบไปด้วย โครงการจัดการระเบียบเครื่องมือประมง โครงการยุติการทำประมงทำลายล้าง โครงการจัดการการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำในกระชัง โครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งองค์กรชุมชนด้านการประมง โครงการจัดตั้งศูนย์ข้อมูลทรัพยากรสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา

- แผนงานปรับปรุงและพัฒนาเส้นทางคมนาคมขนส่ง อาจประกอบด้วยโครงการปรับปรุงถนนที่ขวางทางน้ำและเป็นสาเหตุให้เกิดน้ำท่วม โครงการศึกษาความเหมาะสมในการขนส่งทางน้ำ เป็นต้น

ยุทธศาสตร์การควบคุมและป้องกันมลพิษ มีแผนงานเร่งด่วนด้านการจัดการมลพิษ ซึ่งประกอบไปด้วยโครงการการศึกษาอุทกธรณีวิทยาเพื่อจัดหาพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับเป็นแหล่งฝังกลบขยะการสร้างระบบบำบัดน้ำเสียของเทศบาล โครงการจัดการขยะมูลฝอยชุมชนโดยกลไกของสหกรณ์ โครงการจัดการมลพิษจากฟาร์มสุกร เป็นต้น

ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์ฟื้นฟูบูรณะ ศิลปวัฒนธรรม แหล่งประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติและวัฒนธรรม ควรมีการริเริ่มดำเนินการ 3 แผนงานเร่งด่วน ได้แก่

- แผนงานเสริมการเรียนรู้และความตระหนักในคุณค่าลุ่มน้ำ อาจประกอบด้วย โครงการ เช่น โครงการพัฒนาฐานข้อมูลองค์ความรู้ท้องถิ่นและชุดการเรียนรู้การสอนเพื่อกระตุ้น จิตสำนึกสาธารณะของเยาวชนและประชาชน เป็นต้น

- แผนงานอนุรักษ์ฟื้นฟู บูรณะ คุ้มครอง ศิลปวัฒนธรรมและแหล่งประวัติศาสตร์โบราณคดี เช่น โครงการเพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟู บูรณะ และคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรม

- แผนงานส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และเชิงอนุรักษ์
เช่น โครงการส่งเสริมความหลากหลายของรูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ยุทธศาสตร์การเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการลุ่มน้ำทะเลสาบ
สงขลา โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ควรริเริ่มแผนงานเร่งด่วน ด้านการเพิ่ม
ประสิทธิภาพการบริหารจัดการ อาจประกอบด้วย โครงการตั้งสถาบันการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ
สงขลา โครงการจัดตั้งหน่วยงานบริหารงานวิจัย โครงการศึกษาติดตามเฝ้าระวังคุณภาพสิ่งแวดล้อม
เป็นต้น (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2549: 31-32)

3) โครงการการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเกี่ยวข้องกับ
ชาวประมงรอบทะเลสาบสงขลา

ตั้งแต่ปีพ.ศ.2547 ได้มีการดำเนินงานการอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลาภายใต้
โครงการตามแผนงบประมาณเชิงบูรณาการและกรอบของแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ
สงขลา มีตัวอย่างโครงการที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชาวประมงดังต่อไปนี้

(1) โครงการปลูกป่าชายเลนและป่าพรุ เพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศทะเลสาบ
สงขลา โครงการนี้ดำเนินงานโดยกรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง มีวัตถุประสงค์เพื่ออนุรักษ์
ฟื้นฟู ป่าชายเลน ป่าพรุรอบ ๆ ทะเลสาบสงขลา ให้เป็นแหล่งอาศัยและขยายพันธุ์สัตว์น้ำ และ
ส่งเสริม พัฒนาให้ชุมชนและองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นมีส่วนร่วม เป้าหมาย ปลูกป่าชายเลนให้
ได้ 2,000 ไร่ เพาะชำกล้าไม้ชายเลน 960,000 ต้น ดำเนินการในพื้นที่ สงขลาและพัทลุง กิจกรรมของ
โครงการคือ การสำรวจป่าชายเลน การเพาะชำกล้าไม้ การอบรม/ การประชุม การปลูกป่า จากการ
สุ่มพื้นที่ติดตามประเมินผล สามารถดำเนินงานได้ตามเป้าหมายของโครงการ แต่ผลลัพธ์ยังไม่
ปรากฏเห็นชัด แต่มีปัญหาเรื่องขนาดของพันธุ์กล้าไม้ที่ขนาดเล็ก มีอัตราการรอดค่อนข้างน้อย การดูแล
ยังไม่ต่อเนื่อง

(2) โครงการฟื้นฟูทรัพยากรประมงในทะเลสาบสงขลา โครงการนี้
ดำเนินงานโดยกรมประมง มีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มผลผลิตทรัพยากรสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา
จัดระเบียบการทำประมงและการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ มีเป้าหมายที่จะฟื้นฟูทรัพยากรสัตว์น้ำในทะเลสาบ
ให้ได้ร้อยละ 15 กิจกรรมของโครงการ ได้แก่ การสำรวจสถานะทรัพยากรประมงเพื่อประเมิน
สถานะทรัพยากรประมงและการจับสัตว์น้ำ การพัฒนาฟาร์มทะเลโดยองค์กรชุมชนเป็นการผลิต
และจัดหาพันธุ์สัตว์น้ำที่เหมาะสมแต่ละพื้นที่ชุมชนมีความต้องการ อนุบาลสัตว์น้ำให้แข็งแรงก่อน
ปล่อยออกสู่แหล่งน้ำ ดูแลการจัดการเฝ้าระวังมิให้มีการจับสัตว์น้ำขนาดเล็ก อบรมชาวประมงให้
บรรลุน้ำหนักรวมในการใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างยั่งยืนและการติดตามผล การควบคุมการทำประมง
เป็นการเฝ้าระวัง ควบคุม ดูแลและป้องกันการทำประมงที่ผิดกฎหมาย การฟื้นฟูเขตอนุรักษ์พันธุ์

สัตว์น้ำเป็นการตรวจตรา ดูแล พื้นฟู เขตอนุรักษ์ การพัฒนาฐานข้อมูลและสารสนเทศการประมง และการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ การสร้างความเข้มแข็งต่อสตรีต่อการจัดการทรัพยากรประมง และการบริหารโครงการติดตามประเมินผลและประชาสัมพันธ์โครงการ

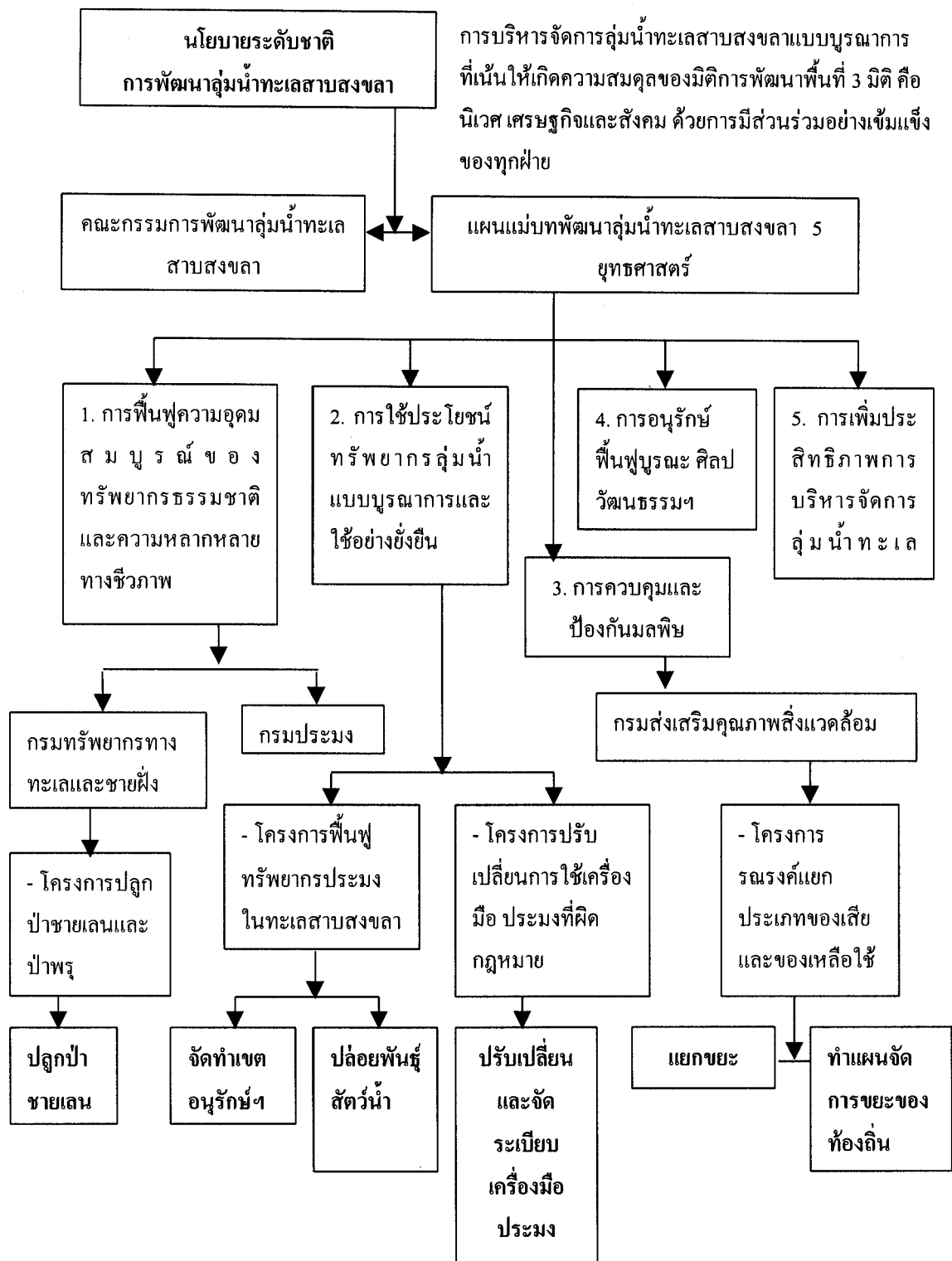
การดำเนินโครงการ ในปี 2546 มีการพัฒนาฟาร์มทะเล 13 แห่ง ทั้งสงขลาและพัทลุง และในปี 2548 ดำเนินการฟาร์มทะเลทั้งสิ้น 25 แห่ง จากการสุ่มติดตาม ประเมินผล พบว่า โครงการดังกล่าวทำให้ชาวประมงจับสัตว์น้ำมากขึ้นทั้งกุ้งและปลา แต่ยังไม่ บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ปัญหาหลักของการดำเนินงานคือยังมีการใช้วนดาตีจับสัตว์น้ำของ ชาวประมง และการฝ่าฝืนระเบียบเข้าจับในเขตอนุรักษ์ ความร่วมมือของผู้นำทางมายังมีน้อย (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2548: 2-5/ก-22)

(3) โครงการปรับเปลี่ยนการใช้เครื่องมือประมงที่ผิดกฎหมายโพงพาง ไซนั้ง โครงการนี้เริ่มดำเนินการเมื่อปี 2549 โดย กรมประมงเป็นหน่วยงานรับผิดชอบ เพื่อให้ ชาวประมงเลิกใช้เครื่องมือชนิดนี้ในการทำประมงในอนาคต โดยการสร้างข้อตกลงร่วมกับ ชาวประมงเพื่อปรับเปลี่ยนเครื่องมือประมงโพงพางและไซนั้งเป็นเครื่องมือชนิดอื่น ๆ และควบคุม ไม่ให้มีการเพิ่มของเครื่องมือดังกล่าวอีก

โครงการนี้ได้ดำเนินงานที่ผ่านมาก็คือการจัดทำข้อมูลจำนวน โพงพาง และไซนั้ง พร้อมทั้งตั้งและความเป็นเจ้าของเสร็จเรียบร้อยแล้ว และอยู่ในขั้นตอนของการ สร้างข้อตกลงร่วมกันกับชาวประมงในการทำแผนการปรับเปลี่ยนการใช้เครื่องมือประมงต่อไป (สำนักงานแผนและนโยบายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2550: 31)

(4) โครงการณรงค์แยกประเภทของเสียและของเหลือใช้ เป็นโครงการ ที่ดำเนินการโดย กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเริ่มดำเนินงานตั้งแต่ ปี พ.ศ.2549 เพื่อกระตุ้นให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชนและประชาชน ได้ตระหนักและรับรู้ความจำเป็นในการแยกขยะ นำมากำหนดเป็นแผนปฏิบัติการการดำเนินใน พื้นที่ได้อย่างเป็นระบบ โดยมีเป้าหมายให้สามารถดำเนินการคัดแยกเป็นระบบตั้งแต่การคัดแยก ที่แหล่งกำเนิดจนถึงการจัดได้ในจำนวนไม่น้อยกว่าร้อยละ 80 ของเทศบาลในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเล สถาบสงขลา 29 แห่ง กิจกรรมของโครงการที่สำคัญได้แก่ การเปิดตัวโครงการและเสนอให้ความรู้ ในเรื่องของกรการคัดแยกขยะแบบครบวงจร การรับสมัครคัดเลือกผู้เข้าร่วมโครงการ การจัดทำ คู่มือและสื่อถ่ายทอดเสริมความรู้การแยกขยะพร้อมกับการถ่ายทอดสู่ชุมชน การสนับสนุนการ เรียนรู้ในการจัดทำแผนงานของท้องถิ่น (สำนักงานแผนและนโยบายทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม, 2550: 120)

นอกจากโครงการดังกล่าวแล้ว ยังมีโครงการภายใต้กรอบแผนแม่บท
การพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นภาพรวมทั้ง 5 ยุทธศาสตร์ มีทั้งหมด 73 โครงการ
มีหน่วยงานรับผิดชอบในระดับกรมรวมทั้งสิ้น 21 หน่วยงานใน 7 กระทรวง และโครงการที่เกี่ยวข้อง
กับการมีส่วนร่วมของชาวประมงรอบทะเลสาบสงขลาในพื้นที่การวิจัยครั้งนี้สรุปไว้ในแผนภาพ
เชื่อมโยงจากนโยบายสู่กิจกรรมในระดับพื้นที่ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 2.1 ผังเชื่อมโยงจากนโยบายระดับชาติสู่กิจกรรมการอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลา

2. แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา

2.1 ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน

ปรีชาติ วลัยเสถียร (2546: 198-199) ได้สรุปความหมายของการมีส่วนร่วมออกเป็น 2 ลักษณะด้วยกัน คือ

ลักษณะที่1เป็นลักษณะของกระบวนการของการพัฒนา โดยอธิบายว่า การมีส่วนร่วม คือ กระบวนการของการพัฒนาโดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่การร่วมค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากร และเทคโนโลยีท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าว จะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชน

ลักษณะที่2 เป็นลักษณะของนัยทางการเมือง โดยสรุปว่า การมีส่วนร่วม คือ การส่งเสริมสิทธิ และพลังอำนาจของพลเมืองโดยประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม ควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรของชุมชน อันจะก่อให้เกิดกระบวนการ และโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตน และได้รับประโยชน์จากการพัฒนา และการมีส่วนร่วม คือ การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐ มาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลัก โดยกระจายอำนาจในการวางแผนจากส่วนกลางมาส่วนภูมิภาค เพื่อให้ภูมิภาคเป็นลักษณะเอกเทศ ให้มีอำนาจทางการเมือง การบริหาร มีอำนาจต่อรองในการจัดการทรัพยากรอยู่ในมาตรฐานเดียวกัน โดยประชาชนสามารถตรวจสอบได้ หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการคืนอำนาจ (Empower) แก่ประชาชนในการพัฒนาให้แก่ประชาชนให้มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตตนเอง

ส่วน ปีเตอร์ โอ็คเลย์ (1987: 19-20) ได้ให้ความหมายของ การมีส่วนร่วมไว้อย่างหลากหลาย ดังนี้

การมีส่วนร่วม คือ การให้ประชาชนในชนบทรู้สึกตื่นตัว เพื่อที่จะทราบการรับความช่วยเหลือและตอบสนองต่อโครงการพัฒนา ขณะเดียวกันก็สนับสนุนความคิดริเริ่มของคนท้องถิ่น

การมีส่วนร่วม คือ การให้ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการตัดสินใจ การดำเนินโครงการ และการร่วมรับผลประโยชน์จากโครงการพัฒนา นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับความพยายามที่จะประเมินผลโครงการนั้น ๆ ด้วย

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา คือ การที่ประชาชนได้เข้าร่วมอย่างแข็งขันในกระบวนการตัดสินใจต่าง ๆ ในเรื่องที่มีผลกระทบต่อเขา

การมีส่วนร่วมในชุมชน คือ การที่ประชาชนจะมีทั้ง สิทธิ และหน้าที่ ที่จะเข้าร่วม ในการแก้ไขปัญหาทางสุขภาพอนามัย การระดมทรัพยากรท้องถิ่น และเสนอแนะทางแก้ไขใหม่ ๆ

การมีส่วนร่วม คือ กลุ่มหรือบุคคลที่มีส่วนร่วมนั้นได้เป็นผู้มีความริเริ่ม และได้มุ่ง ใช้ความพยายาม ตลอดจนความเป็นตัวของตัวเองที่จะดำเนินตามความริเริ่มนั้น

อรรถัย กักพล (2546: 2-2) ได้สรุปว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการ ที่ประชาชน หรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ได้มีโอกาสแสดงทัศนะ แลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็น เพื่อแสวงหาทางเลือก และการตัดสินใจต่าง ๆ เกี่ยวกับโครงการที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับ ร่วมกัน ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจึงควรเข้าร่วมในกระบวนการนี้ ตั้งแต่เริ่มจนกระทั่งถึงการติดตามและ ประเมินผล เพื่อให้เกิดความเข้าใจและการรับรู้-เรียนรู้ การปรับเปลี่ยนโครงการร่วมกัน ซึ่งจะเป็ นประโยชน์ต่อทุกฝ่าย

2.2 กระบวนการและขั้นตอนการมีส่วนร่วม

อกิน รพีพัฒน์ (2531: 49) ได้กล่าวถึงกระบวนการการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ในการพัฒนามีทั้งหมด 5 ระดับ คือ

- 1) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาในการพิจารณาปัญหา และจัดระดับ ความสำคัญของปัญหา
- 2) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุแห่งปัญหา
- 3) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาและพิจารณาแนวทางวิธีการแก้ปัญหา
- 4) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา
- 5) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในกระบวนการประเมินผลของกิจกรรมการพัฒนาในการ ประเมินผล

ในขณะเดียวกัน ปริชาติ วลัยเสถียร (2546: 205) ได้ศึกษาแนวคิดแนวคิด การมี ส่วนร่วม จากเจมส์คัลปี ปีนทอง (2526) โคเฮน แอนด์ อัฟฮอฟ (Cohen and Uphoff 1980) บัณฑ รอ่อนคำ (2537) และคนอื่น ๆ ได้ประมวลสรุปว่า กระบวนการการมีส่วนร่วมมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

- 1) การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน จะเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้ร่วมกันเรียนรู้ สภาพของชุมชน การดำเนินชีวิต ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้น ในการ ทำงาน และร่วมกันค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหา ตลอดจนการลำดับความสำคัญของปัญหา
- 2) การมีส่วนร่วมในการวางแผน โดยมีการรวมกลุ่มอภิปรายและแสดงความคิดเห็น เพื่อการกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทาง การดำเนินงาน และทรัพยากรที่ต้องใช้

3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนาโดยการสนับสนุนด้านวัสดุ อุปกรณ์ แรงงาน เงินทุน หรือเข้าร่วมบริหารงาน การใช้ทรัพยากร การประสานงาน และดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

4) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ จากการพัฒนา เป็นการนำเอากิจกรรม มาใช้ให้เกิดประโยชน์ ทั้งด้านวัตถุ และจิตใจ โดยอยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันของบุคคล และสังคม

5) การมีส่วนร่วมในการติดตาม และประเมินผลการพัฒนา เพื่อที่จะแก้ไขปัญหา ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ทันที

2.3 ลักษณะของการมีส่วนร่วม

ปรีชาติ วลัยเสถียร (2546: 208) ได้กล่าวโดยสรุปลักษณะของการมีส่วนร่วมไว้ 2 ลักษณะดังต่อไปนี้

1) การสนับสนุนทรัพยากร คือการสนับสนุนเงิน วัสดุอุปกรณ์ แรงงาน หรือ ช่วยทำกิจกรรม คือการเข้าร่วมในการวางแผนและประเมินผล การประชุมแสดงความคิดเห็น การดำเนินการ การติดตามและประเมินผล

2) อำนาจหน้าที่ของผู้เข้าร่วม คือเป็นผู้นำ เป็นกรรมการเป็นสมาชิก ซึ่งลักษณะ การมีส่วนร่วมนี้แสดงถึงระดับอำนาจของผู้เข้าร่วม จึงมีการโต้แย้งว่าการมีส่วนร่วมโดยใช้วิธีการ พัฒนาความสามารถของประชาชน เป็นเพียงการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วมเพียงบางส่วน เพราะในหลายกรณีประชาชนไม่มีโอกาสเข้าร่วมในการตัดสินใจ ทางออกที่ควรจะเป็น คือการ เสริมอำนาจ (Empowerment) แก่ประชาชน

2.4 ระดับความเข้มและมาตรวัดของการมีส่วนร่วม

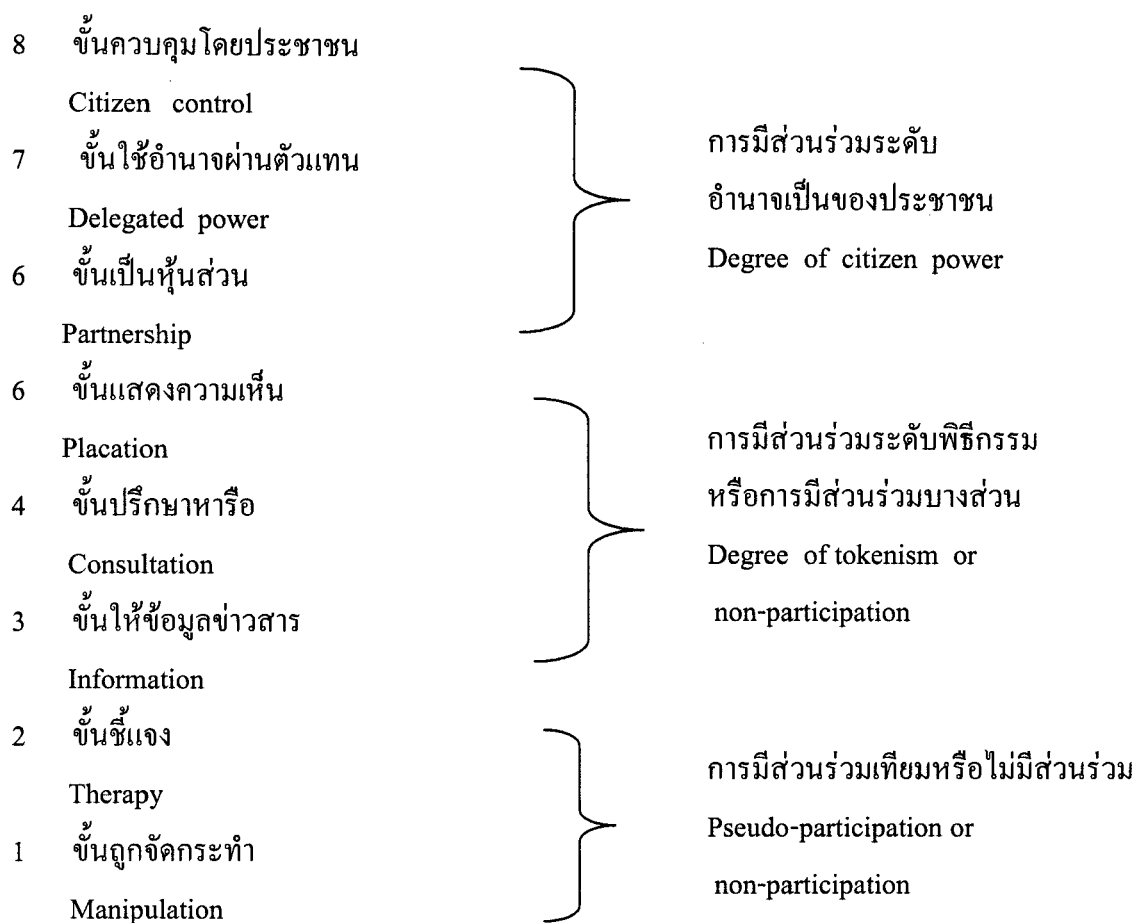
ธีระพงษ์ แก้วหาญ (2544: 153-157) ได้รวบรวมแนวคิดการจำแนกระดับความ เข้มของการมีส่วนร่วมของ สมาคมสาธารณสุขของอเมริกา (อ้างใน American Public Health Association, 1983: 35) จำแนกได้ 3 ระดับคือ

1) ระดับการตัดสินใจ (Decision-Making) ในระดับนี้ ประชาชนจะเข้าร่วมใน การวางแผน และจัดการกับกิจกรรมการพัฒนาด้วยตัวของตัวเอง ดังนั้นจึงถือได้ว่าการมีส่วนร่วม ระดับนี้เป็นการรับผิดชอบด้วยตัวเอง (Level of responsibility by themselves)

2) ระดับการร่วมมือ (cooperation) ในระดับนี้ประชาชนจะให้ความร่วมมือต่อ แผนงานที่ริเริ่มโดยหน่วยงานภายนอก ซึ่งอาจต้องการความเสียสละจากประชาชน ในด้านเวลา ระดับนี้ถือได้ว่าเป็นการมีส่วนร่วมในระดับที่ยอมรับได้ (acceptable level of participation)

3) ระดับการใช้ประโยชน์ (Utilization) ในระดับนี้ ประชาชนจะยอมรับ และใช้ประโยชน์จากบริการที่ได้วางโครงการไว้ให้เป็นการมีส่วนร่วมในระดับการยอมรับบริการเท่านั้น

แนวคิดของ อาร์นสไตน์ (Arnstein) (อ้างใน บัญชร แก้วส่อง, 2537: 134-135) การมีส่วนร่วมมีลักษณะเป็นรูปบันไดการมีส่วนร่วม(Participation ladder) 8 ขั้นดังนี้

ภาพที่ 2.2 กรอบระดับความเข้มของการมีส่วนร่วม

ระดับความเข้มของการมีส่วนร่วมกว้าง ๆ ที่น่าจะส่งผลทางปฏิบัติมี 3 ระดับ

ระดับที่ 1 ระดับการมีส่วนร่วมเทียม (Pseudo-participation) หรือการมีส่วนร่วมแบบถูกกระทำ (Passive participation) การมีส่วนร่วมในระดับนี้ผู้เข้าร่วมไม่มีอำนาจใด ๆ ในการตัดสินใจ แต่เป็นฝ่ายกระทำตามการตัดสินใจของบุคคลอื่นเท่านั้น

ระดับที่ 2 ระดับการมีส่วนร่วมบางส่วน (Partial participation) การมีส่วนร่วมระดับนี้ ผู้เข้าร่วมมีส่วนในการเสนอความคิดเห็น แต่อำนาจในการตัดสินใจจะอยู่ที่บุคคลอื่น

ระดับที่ 3 ระดับการมีส่วนร่วมที่แท้จริง (Genuine participation) การมีส่วนร่วมในระดับนี้ความเห็นของบุคคลที่เข้าร่วมได้รับการรับฟัง และยอมรับเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอำนาจการตัดสินใจอยู่ที่ผู้เข้าร่วมนั่นเอง

ในส่วนของมาตรวัดการมีส่วนร่วมของประชาชน แกสเปอร์สันและไปรทาร์ท (Kasperson, R.E. and Breitart, M. 1974: 3-4) ได้เสนอมาตรวัดระดับแรกเพื่อจำแนกว่า การกระทำใดถือว่าเป็นการมีส่วนร่วม และการกระทำใดไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วม ซึ่งสรุปได้ 3 ประการ ดังนี้

ประการที่ 1 การกระทำโดยแต่ละบุคคลมิใช่เป็นการกระทำโดยกลุ่ม ซึ่งอาจทำให้การวิเคราะห์หรือได้ข้อมูลที่ไม่ถูกต้อง เพราะการแสดงออกของแต่ละบุคคลในกระบวนการมีส่วนร่วมนั้น จะเห็นได้ถึงค่านิยม ความรับรู้ และพฤติกรรมของแต่ละบุคคล กล่าวคือ กริยาที่ถือว่าเป็นส่วนร่วมคือ กริยาที่แสดงออกต่อผลและการกระทำนั้นโดยตรงของแต่ละบุคคล

ประการที่ 2 ความหนาแน่นของการกระทำ ซึ่งแสดงออกโดยการกระทำที่บ่อยครั้ง ระยะเวลาของกิจกรรมที่ยาวนานหรือมีความผูกพัน และแรงจูงใจในการกระทำ

ประการที่ 3 คุณภาพของการเข้าร่วม ซึ่งดูจากผลและผลกระทบของการกระทำในเบื้องต้น เช่น ความรับผิดชอบ การตัดสินใจ การเปิดกว้างยอมรับความสามารถ และความคิดเห็น มีการทำการประเมินผล

2.5 การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา

2.5.1 การมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา

กระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลาที่ผ่านมา ได้มีการดำเนินงานกันอย่างต่อเนื่องจากกลุ่มต่าง ๆ หลายฝ่าย กลุ่มองค์กรที่เป็นแกนนำ ได้แก่ กลุ่มองค์กรภาคประชาชน เช่น สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลา ซึ่งเริ่มดำเนินงานมาตั้งแต่ ปี พ.ศ.2536 โดยมีเครือข่ายสมาชิกที่เป็นกลุ่มชาวประมงรอบทะเลสาบสงขลา โครงการและกิจกรรมหลักที่องค์กรนี้มีส่วนร่วม ได้แก่ กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับ อนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรประมงทั้งระดับการวางแผนและการปฏิบัติการในพื้นที่ และมีส่วนร่วมในการเสนอแนะการแก้ปัญหาทะเลสาบสงขลาทั้งระบบเช่น โครงการสร้างเขื่อนกั้นทะเลสาบ โครงการขยายท่าเรือน้ำลึก โครงการขุดลอกทะเลสาบ และการแก้ปัญหาระบบการไหลเวียนของน้ำทะเลสาบสงขลา เป็นต้น

ตัวอย่าง การดำเนินงานของชาวประมงพื้นบ้านอำเภอสตงพระในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา โดยมีการจัดตั้งชมรมชาวประมงอำเภอสตงพระ โดยมียุทธศาสตร์ ดังนี้ คือ การรวมกลุ่มคนในชุมชนเพื่อ แก้ปัญหาการทำมาหากินที่เกิดขึ้นในระดับพื้นที่ หาแนวทางในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากร โดยคนในชุมชน ได้ตระหนักถึงปัญหาและการมีส่วนร่วม สร้างจิตสำนึก

ให้คนในชุมชนเข้าใจถึงการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากร ประสานงาน หน่วยงานรัฐและองค์กรท้องถิ่น เพื่อหาแนวทาง ในการแก้ไขปัญหา การขยายสมาชิก จัดหาทุนในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทะเลสาบ ในรูปแบบของกองทุนชุมชน ประสาน และผลักดันนโยบายร่วมกับ สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ และภาคใต้ ส่วนการดำเนินงานของชมรมชาวประมงอำเภอสติงพระ ได้แก่ การกำหนดเขตอนุรักษ์ พืชพันธุ์สัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา พื้นที่ 995 ไร่ การจัดตั้งประมงอาสาเพื่อคอยดูแลเขตอนุรักษ์ การฟื้นฟูอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลาโดยการ การปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ การปลูกป่าชายเลน การสร้าง อาชีพเสริมให้กับสมาชิกชาวประมงและการจัดตั้งกองทุนหมุนเวียนของกลุ่มประมงอาสา (เบญจวรรณ เฟื่องหนู, 2545: 67-70)

หลังจากนั้นก็เกิด เครือข่ายชุมชนเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เมื่อปีพ.ศ.2546 เป็นการรวมตัวกันของกลุ่มองค์กรภาคประชาชนในพื้นที่ ที่ดำเนินกิจกรรมด้าน ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในส่วนต่าง ๆ ของพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา บทบาทหรือกิจกรรมหลัก คือ การมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบโดยภาพรวม ร่วมกับคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำ ทะเลสาบสงขลาและกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการมีส่วนร่วมในการ ดำเนินงานฟื้นฟูและอนุรักษ์ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ในระดับพื้นที่ร่วมกับองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น สำนักงานประมงจังหวัดสงขลาและพัทลุง สถานีพัฒนาทรัพยากรป่าชายเลนที่ 38 สงขลา เป็นต้น นอกจากนั้น ก็เป็นองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น โครงการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็กจังหวัดสงขลา โครงการการจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้ ที่มีบทบาทในการพัฒนาและเสริมสร้าง (Empowerment) ความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชนประมง รวมถึงการมีส่วนร่วมในการเป็นกรรมการและอนุกรรมการ ชุมต่าง ๆ เพื่อแก้ปัญหาชาวประมงและปัญหาทะเลสาบสงขลา ในส่วนนักวิชาการมหาวิทยาลัย ในพื้นที่ คือมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มหาวิทยาลัยทักษิณและมหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา มีบทบาทในการให้คำปรึกษาแก่องค์กรชุมชน การศึกษาวิจัย และการจัดทำแผนแม่บทพัฒนาลุ่มน้ำ ทะเลสาบสงขลา

2.5.2 การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของกลไกและโครงการการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา

ดังที่กล่าวแล้วว่าการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบ สงขลา เกี่ยวข้องกับฝ่ายต่างๆหลายภาคส่วน การที่จะดำเนินงานให้สำเร็จได้ต้องอาศัยความร่วมมือ ทั้งส่วนของบุคคล แผนงาน และงบประมาณในโครงการต่าง ๆ โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับ การมีส่วนร่วมของประชาชนโดยที่กลไกและโครงการต่างๆมีแบบแผนการส่งเสริมการมีส่วนร่วม ดังต่อไปนี้

1) คณะกรรมการพัฒนากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

คณะกรรมการพัฒนากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็นกลไกบริหารกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาซึ่งคณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบแต่งตั้งเมื่อ 17 ธันวาคม 2545 ได้เปิดโอกาสให้ภาคประชาชนซึ่งเป็นตัวแทนของชุมชนในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาจำนวน 6 คน และนักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิ 3 คนเข้าร่วมเป็นกรรมการ นอกจากนั้นตัวแทนของหน่วยงานราชการ ซึ่งมีบทบาทตามที่ได้ระบุอำนาจหน้าที่ เสนอแนวนโยบาย และทิศทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับการพัฒนาพื้นที่กลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และคณะกรรมการฯ ชุดดังกล่าวได้ส่งเสริมการมีส่วนร่วมโดยได้แต่งตั้ง อนุกรรมการอีก 2 ชุด ได้แก่ คณะอนุกรรมการการมีส่วนร่วมของประชาชน องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นและประชาสัมพันธ์ และคณะอนุกรรมการติดตามประเมินผล เพื่อให้ประชาชนและภาคส่วนต่างๆ เข้าร่วมกิจกรรมในการพัฒนากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้เต็มที่

2) โครงการการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาพื้นที่กลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

โครงการนี้ได้ดำเนินการเมื่อช่วง ปี พ.ศ.2546-2547 ซึ่งจัดทำโดยนักวิชาการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ และมหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา กระบวนการจัดทำได้คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนเป็นหลัก มีการจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นและรับทราบปัญหาจากประชาชนรอบกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาจำนวน 10 ครั้ง กระจายทั่วทั้ง 3 จังหวัด เพื่อกำหนดแนวทางการและยกร่างแผนแม่บทที่ได้ ยกร่างแล้วไปปรึกษาหารือกับเวทีชุมชนอีก 10 ครั้ง เพื่อนำมาข้อเสนอแนะมาปรับปรุง นอกจากนั้นยังเชิญผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ที่เป็นกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เข้าร่วมประชุมปฏิบัติการ เพื่อร่วมวิเคราะห์ปัญหา หาแนวทางแก้ไขปัญหา 2 ครั้ง และยกร่างแผนแม่บทขึ้น และจัดเวทีสาธารณะ เพื่อสรุปโครงการอีกครั้งหนึ่ง ขณะเดียวกัน ก็ใช้การสื่อสารในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้ข้อมูลและประชาสัมพันธ์ไปพร้อม ๆ กัน

3) โครงการแผนบูรณาการงบประมาณพัฒนากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

เป็นโครงการที่แปลงนโยบาย และแผนสู่การปฏิบัติ เริ่มใช้กระบวนการการมีส่วนร่วม ตั้งแต่ปี พ.ศ.2548 ซึ่งกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นหน่วยงานรับผิดชอบ การส่งเสริมการมีส่วนร่วมโดย ให้มีการประชุมหารือระหว่างผู้แทนส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง และผู้แทนภาคประชาชน/ผู้คุณวุฒิเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน 2-3 ครั้ง แล้วจัดตั้งคณะทำงานที่มีภาคประชาชนเข้าร่วมด้วยเพื่อ กลั่นกรอง และจัดลำดับความสำคัญของโครงการต่าง ๆ ที่ได้เสนอไป และมีการร่วมกันพิจารณาให้สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของชุมชนในพื้นที่ให้มากที่สุด และบรรจุโครงการไว้ภายใต้แผนงบประมาณพัฒนากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

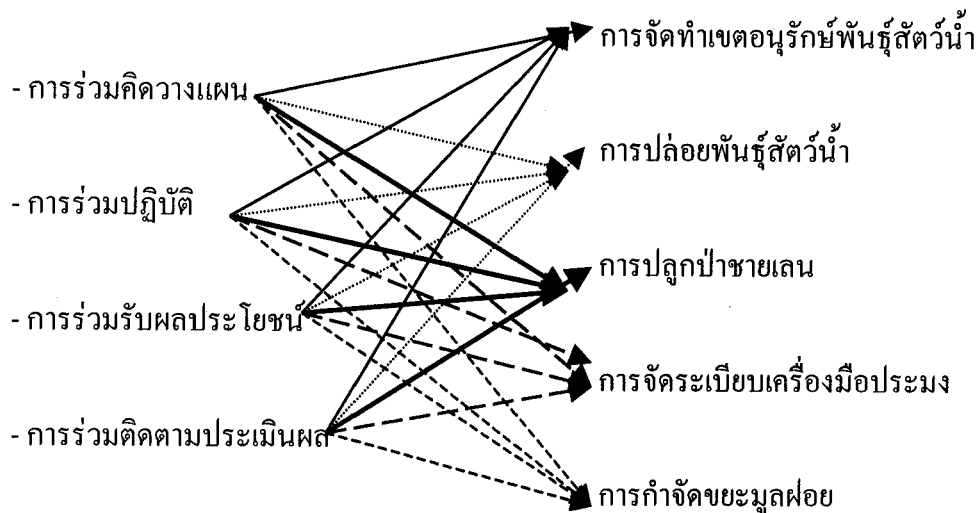
นำสู่การพิจารณาของคณะกรรมการพัฒนากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาและคณะรัฐมนตรี (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2549)

4) โครงการการจัดระเบียบเครื่องมือประมงในทะเลสาบสงขลา

โครงการนี้มีแนวทางที่สำคัญแนวทางหนึ่งเพื่อจะแก้ปัญหา และเอื้ออำนวยต่อการฟื้นตัวของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของทะเลสาบสงขลาได้รวดเร็วขึ้น ลดการสิ้นเปลือง และการใช้เครื่องมือประมงที่หนาแน่นเกินไป โครงการดังกล่าวจะมีผลกระทบกับชาวประมงโดยตรงโดยเฉพาะจัดระเบียบและการลดจำนวนเครื่องมือประมงประจำที่ ดังนั้น จึงเริ่มกระบวนการที่สำคัญ คือการจัดรับฟังความคิดเห็นจากประชาชนโดยเฉพาะ ชาวประมงรอบทะเลสาบสงขลา โดยมีการแต่งตั้งคณะที่ปรึกษา และคณะทำงานจากหน่วยงานราชการ ผู้นำชุมชน ตัวแทนองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นในระดับอำเภอ 8 อำเภอ โดยผู้ว่าราชการจังหวัดสงขลา เมื่อ 11 ธันวาคม 2546 และดำเนินการรับความคิดเห็นจากประชาชน เมื่อเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม 2547 ทั้งหมด 36 เวที มีผู้เข้าร่วมกว่า 1,000 คน เพื่อเสนอและแผนงานการจัดระเบียบเครื่องมือประมงต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะกรมประมง ซึ่งแผนงาน และแนวทางดังกล่าวก็ปรากฏเป็นโครงการที่กรมประมงได้ดำเนินการ ในเรื่องดังกล่าวตั้งแต่ปี 2548 เป็นต้นมา (คณะทำงานรับฟังความคิดเห็นของประชาชนฯ กรณีการจัดระเบียบเครื่องมือประมง, 2547)

2.6 แนวคิดการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลาที่ใช้ในการศึกษาวิจัย

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา ที่ได้รวบรวมทั้งหมดจะกล่าวถึงภาพรวมของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ ตั้งแต่ป่าต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ (ทะเลสาบ) แต่การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้กำหนดเอาไว้เป็นกลุ่มเป้าหมายที่เป็นชาวประมงดังนั้นกิจกรรมการอนุรักษ์จึงเกี่ยวข้องกับ การแก้ปัญหา พัฒนา อนุรักษ์ ฟื้นฟูทรัพยากรประมง ซึ่งเกี่ยวข้องกับหน่วยงานในระดับพื้นที่ ได้แก่ สำนักงานประมงจังหวัดสงขลา สถาบันวิจัยการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง สถาบันพัฒนาทรัพยากรป่าชายเลนสงขลา สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 16 เป็นต้น ดังนั้นกิจกรรมที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ การจัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ การปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ การปลูกป่าชายเลน การจัดระเบียบเครื่องมือประมงและกิจกรรมการกำจัดขยะมูลฝอย โดยศึกษาระดับการมีส่วนร่วม ในกระบวนการเข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าวของครอบครัวชาวประมง ดังนั้น การมีส่วนร่วมที่ผู้ศึกษาวิจัยใช้ ในความหมายของกระบวนการของการพัฒนา คือ การมีส่วนร่วมตั้งแต่ การวางแผน การตัดสินใจ การดำเนินกิจกรรม การรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น และการติดตามประเมินผล จากการดำเนินงาน ดังผังที่แสดงสรุปดังนี้

กระบวนการมีส่วนร่วมการอนุรักษ์ทรัพยากรฯ

ภาพที่ 2.3 ผังเชื่อมโยงการศึกษาวิจัย

2.7 ปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน**2.7.1 แนวคิดทฤษฎีปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน**

ปรีชาดิ วลัยเสถียร (2546: 216) ศึกษาและพบว่า ประชาชนที่เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนามากน้อยต่างกัน เกิดจากปัจจัยเงื่อนไข ดังนี้

1) ปัจจัยด้านกลไกของรัฐ ได้แก่

- การกำหนดนโยบายต้องคำนึงถึงความแตกต่างของวัฒนธรรมในท้องถิ่น
- สนับสนุนกิจกรรมที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทาง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง
- การสร้างช่องทางการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนโดยระบบต่าง ๆ

ของราชการจะต้องเอื้ออำนวย และเพิ่มโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม

- มีการติดตามประเมินผล และการให้การสนับสนุนในภายหลัง

2) ปัจจัยด้านประชาชนในชุมชน ได้แก่

- มีความรู้ ความเข้าใจ และมีประสบการณ์ในการทำงานพัฒนา
- เป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม หรือเป็นผู้นำท้องถิ่น
- มีการติดต่อ ประสานงานกับเจ้าหน้าที่ หรือหน่วยงานอื่น

- ได้รับการฝึกอบรม การศึกษาดูงาน และรับรู้ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง

3) ปัจจยนักพัฒนาที่เป็นผู้นำในการพัฒนา ได้แก่

- ศึกษาชุมชน เพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลพื้นฐาน และได้เรียนรู้สภาพแวดล้อมในทุก ๆ ด้านในชุมชน

- มีความรู้ ความเข้าใจในเนื้อหาของกระบวนการมีส่วนร่วม

- ค้นหาผู้นำที่มีศักยภาพ ซึ่งจะเป็นผู้ที่กระตุ้นให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็น และมีส่วนร่วมในงานพัฒนา

- รวมกลุ่มชาวบ้านเพื่อหาหนทางแก้ปัญหา

- เป็นผู้สนับสนุนด้านการศึกษา การให้ข่าวสารข้อมูล วิทยาการใหม่ ๆ วัสดุ-อุปกรณ์ที่จำเป็นและประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

- มีความจริงใจ และมีความผูกพันกับท้องถิ่น เพื่อให้ประชาชนเชื่อถือและศรัทธา

- ดำเนินงานพัฒนาที่เหมาะสม และสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น

4) ปัจจยภูมิใจจากการมีส่วนร่วม ได้แก่

- การได้รับผลประโยชน์จากการได้เข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนา

- โครงการพัฒนาตอบสนองต่อความต้องการของประชาชน

ปัจจยเงื่อนไขการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ที่กล่าวมา เป็นแนวคิดในระดับที่กว้างและครอบคลุม ส่วนงานของผู้ที่กำลังศึกษาวิจัยอยู่นี้เป็นการศึกษาการมีส่วนร่วมในภาพเล็กและลึกถึงระดับครอบครัว ปัจจยเงื่อนไขด้านกลไกรัฐที่กำลังศึกษาก็ได้แก่โครงการอนุรักษ์ทะเลสาบซึ่งมีอยู่ 5 กิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ชาวประมงมีส่วนร่วม ส่วนปัจจยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของครอบครัวชาวประมงว่ามีมาน้อยเพียงใด สามารถเทียบเคียงกันได้กับปัจจยด้านประชาชนในชุมชน ได้แก่ การเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม การเป็นผู้นำ การติดต่อกับบุคคลภายนอก การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร และปัจจยแรงภูมิใจจากการมีส่วนร่วม ได้แก่ผลประโยชน์ที่ได้รับ

2.7.2 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สำหรับปัจจยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม ของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลายังไม่ปรากฏผลงานงานวิจัยหรือบทความอื่น ๆ แต่มีผลการวิจัยในพื้นที่อื่นซึ่งพอเทียบเคียงกันได้ ได้แก่

สุนันทา นิลเพชร (2538) ได้ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติ ของชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดกระบี่และจังหวัดตรัง ได้แก่ การตระหนักต่อปัญหากระบวนการการเรียนรู้กิจกรรมหมู่บ้านนอกหมู่บ้านพูดคุยการประชุม/สัมมนาการศึกษา ดูงาน คุณค่าแห่งผลประโยชน์จากการอนุรักษ์คือความมั่นใจว่าเกิดผลประโยชน์การเพิ่มขึ้นของสัตว์น้ำ แก่นำชุมชนสนใจปัญหาชุมชน การติดต่อสื่อสาร เป็นกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน ภายนอกชุมชนจากราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน การสนับสนุนจากภายนอก ได้แก่ องค์กรพัฒนาเอกชนในการเสริมกำลังใจ การจัดเวทีพูดคุย การสนับสนุนงบประมาณบางส่วนในการทำกิจกรรมของชุมชน และการรวมกลุ่มกันแก้ปัญหา และแรงหนุนจากหน่วยงานราชการเข้าไปเสริมสนับสนุนการวางแผน การกำหนดนโยบาย และการสนับสนุนงบประมาณ

จรรยาพันธ์ เชียรวิทย์ (2545) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ป่าเขาหลวงของประชาชนในชุมชนคีรีวง 4 ด้านคือ การวางแผน การตัดสินใจการทำแผนไปปฏิบัติ การได้รับผลประโยชน์ และการติดตามประเมินผล พบว่าระดับการมีส่วนร่วมภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง (2.60) และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วม ได้แก่ เพศ ระดับการศึกษา รายได้ อาชีพ การเป็นผู้นำ การติดต่อกับบุคคลภายนอกชุมชน การติดต่อกับบุคลากรของรัฐ ความรู้สึกว่าเป็นที่ยอมรับนับถือจากบุคคลอื่น และการได้รับผลประโยชน์ ส่วนปัญหาอุปสรรคในการมีส่วนร่วมที่สำคัญ ได้แก่ ปัญหาความยากจน ขาดโอกาสในการเข้าไปมีส่วนร่วม การได้รับข้อมูลข่าวสารไม่เพียงพอ ขัดต่อขนบธรรมเนียมประเพณี และด้วยเหตุผลส่วนตัว

จันทน์ ไพโรจน์ (2533) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อโครงการสันตินิมิตในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่าประชาชนที่มีการศึกษา การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การติดต่อกับภายนอก การได้รับการฝึกอบรม การเข้าร่วมประชุม การเป็นและไม่เป็นผู้นำชุมชน การเป็นและไม่เป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม การได้รับประโยชน์จากโครงการแตกต่างกัน ทำให้การมีส่วนร่วมต่อโครงการสันตินิมิต แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.0001 และประชาชนที่มีระดับ รายได้ แตกต่างกัน การมีส่วนร่วมต่อโครงการสันตินิมิตแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.008

สุชาติ บรรจงการ (2544) ได้ศึกษากระบวนการทำกิจกรรมและขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการอนุรักษ์แหล่งหญ้าทะเลในชุมชนเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง ใน 3 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การแสวงหาแนวทางและเรียนรู้ประสบการณ์จากชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการอนุรักษ์ 2) การทำกิจกรรมอนุรักษ์แหล่งหญ้าทะเล ในชุมชนและการเสริมสร้างความเข้าใจการดำเนินการ 3) การตอบรับความร่วมมือจากภาครัฐ พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนมีดังนี้

ปัจจัยภายใน

1) ลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจ เช่นทำให้เป็นแหล่งรายได้ ทะเลสมบุรณ์มากขึ้น ก็ทำให้ผู้เข้าร่วมมากขึ้น

2) ความเป็นผู้นำ ผู้นำมีบทบาท ชาวบ้านยอมรับ เข้าร่วมกิจกรรมมากขึ้น

3) ความรู้ความเข้าใจต่อความสำคัญ ประโยชน์ และการอนุรักษ์แหล่งหญ้า

ทะเล

4) การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การอนุรักษ์แหล่งหญ้าทะเล

5) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมอนุรักษ์หญ้าทะเล

6) ผลประโยชน์ที่จะได้รับ

7) วิถีชีวิตที่ผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติ คนในชุมชนเป็นชาวประมง ต้องพึ่งพาอาศัยเลี้ยงชีพด้วยการทำประมงในทะเลมายาวนาน

ปัจจัยภายนอก

1) หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น อุทยานแห่งชาติ เขตห้ามล่าสัตว์ป่า ศูนย์ศึกษาธรรมชาติ ประมงอำเภอ องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น

2) องค์กรพัฒนาเอกชน เช่น สมาคมหยาดฝน ชมรมชาวประมงพื้นบ้าน จังหวัดตรัง

3) นักวิชาการ

4) กฎหมายนโยบาย ทั้งระดับประเทศและระดับนโยบาย

สุณีย์ บุญกำหนด (2544) ได้ศึกษากิจกรรมและวิธีดำเนินกิจกรรมของชุมชนประมงขนาดเล็กทะเลสาบสงขลาชุมชน แหลมโพธิ์ โดยเริ่มทำกิจกรรมอนุรักษ์และนำไปสู่การจัดการทรัพยากรประมงของชุมชน เริ่มจากการปรับตัว ตระหนักต่อสภาพปัญหา เรืออวนรุน น้ำเสีย ทำให้สัตว์น้ำลดลง แคนน้ำและกลุ่มสนใจ มาประชุม ปรึกษาหารือกัน วิเคราะห์หาสาเหตุ และแนวทางการแก้ปัญหา รวมกลุ่มกันเป็นองค์กรชุมชน มีองค์กรพัฒนาเอกชนนักวิชาการ เข้ามาสนับสนุน มีการพบปะพูดคุยกับบุคคลภายนอก รวมกันจัดทำแผนแม่บทชุมชน และดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนโดยเฉพาะกิจกรรมจัดทำเขตอนุรักษ์สัตว์น้ำของชุมชน และพบว่าปัจจัยที่ผลเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรประมงของชุมชนได้แก่

1) ปัจจัยภายในได้แก่ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ภาวะผู้นำ ทั้งผู้นำทางการและผู้นำไม่ทางการ ระยะเวลาการตั้งถิ่นฐานของชุมชนการเป็นชุมชนดั้งเดิม ความสนใจของแกนนำ ในการแก้ปัญหาของชุมชน และการรับรู้ข่าวสาร

2) ปัจจัยภายนอก ได้แก่ หน่วยงานภาครัฐให้การสนับสนุน หน่วยงานภาคเอกชน เช่นองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และสื่อมวลชน

บุคล เหมบัณฑิต (2544) ได้ศึกษา ระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในชุมชนทะเลน้อยในด้านการแก้ไขเพื่อใช้ประโยชน์ พบว่ากลุ่มตัวอย่าง ในชุมชนประมงทะเลน้อย ไม่มีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในด้านการสงวนอนุรักษ์ พบว่ากิจกรรมที่กลุ่มตัวอย่างในชุมชนประมงทะเลน้อยมีส่วนร่วมมากเป็นอันดับ 1 และ 2 คือการปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ และการปลูกป่าพรุ โดยมีค่าเฉลี่ย 1.27 และ 0.86 ตามลำดับ มีข้อสังเกตว่าการเข้าร่วมกิจกรรมส่วนมากเป็นลักษณะของการขอความร่วมมือจากผู้นำหมู่บ้าน ยังมีส่วนน้อยที่มาจากการกระตือรือร้นของชาวบ้านเอง ด้านการพัฒนา พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดฝักตบชวาโดยการรื้อถอนออกจากแหล่งน้ำในทะเลน้อย มากเป็นอันดับ 1 และ 2 โดยมีค่าเฉลี่ย = 1.61 และ 0.98 ตามลำดับ

ผลงานการศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินงานด้านทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมดังกล่าว เห็นได้ว่าผู้ศึกษาได้กำหนดหน่วยการวิเคราะห์ไว้เป็นชาวประมง (หัวหน้าครอบครัวหรือตัวแทน 1 คน) โดยได้สรุปถึงปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมไว้ 2 ลักษณะด้วยกัน คือ ปัจจัยภายใน ในตัวชาวประมง (หัวหน้าครอบครัวหรือตัวแทน) ได้แก่ เพศ ระดับการศึกษา รายได้ อาชีพ การเป็นผู้นำ การติดต่อกับบุคคลภายนอก การรู้สึกได้รับการยอมรับ การได้รับผลประโยชน์ การเรียนรู้กิจกรรมทั้งภายในและนอกชุมชน การตระหนักถึงปัญหา การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การได้รับการฝึกอบรม และปัจจัยภายนอก ได้แก่ ผู้นำชุมชนสนใจปัญหาชุมชน การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก เช่น รัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ สื่อสารมวลชน กฎหมาย นโยบายที่เกี่ยวข้อง ซึ่งผลการศึกษาดังกล่าว ยังคงให้ความสำคัญต่อปัจจัยภายในที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยส่วนบุคคล ปัจจัยทางเศรษฐกิจ และ ปัจจัยทางสังคม ของชาวประมงเป็นราย ๆ ที่มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วม

ดังนั้น การศึกษาวิจัยต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะเน้นศึกษาถึงปัจจัยภายใน ได้แก่ ปัจจัยส่วนบุคคล ปัจจัยทางเศรษฐกิจ และ ปัจจัยทางสังคม ของครัวชาวประมง ในการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลา โดยมีการปรับปรุง เพิ่มเติมให้เหมาะสม เช่น อายุและระดับการศึกษา หัวหน้าครอบครัว รายได้รวม รายได้จากการทำประมง การเป็นผู้นำของฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่ การเป็นสมาชิกกลุ่มของฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่ การรับรู้ข่าวสาร การติดต่อกับบุคคลภายนอกของพ่อและแม่ ความรู้สึกที่ได้รับการยอมรับของ ฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่ เป็นต้น

3. แนวคิดเรื่องครอบครัว

3.1 ความหมายของครอบครัว

พจนานุกรมฉบับบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (อ้างใน ชุณหะรุ่งปัจฉิม: 2545) ให้ความหมายครอบครัวไว้ว่า “ครอบครัวหมายถึง ผู้ร่วมครัวเรือน คือ สามี ภรรยา และบุตร เป็นต้น”

The Uniteds Bureau of the Census (1988) แห่งประเทศสหรัฐอเมริกาได้ให้คำนิยามว่า ครอบครัว (family) เป็นกลุ่ม 2 คนขึ้นไปที่เกี่ยวข้องกันสัมพันธ์กันโดยการเกิด การแต่งงาน หรือการรับเป็นบุตรบุญธรรมและอาศัยอยู่ร่วมกัน ลักษณะครัวเรือนนอกเหนือไปจากนี้ถือว่าไม่ใช่ครอบครัว (อุมาพร ตรังสมบัติ 2540, อ้างใน Povermy และ Finch 1988)

คณะกรรมการด้านครอบครัว ในคณะกรรมการส่งเสริมประสานงานสตรีแห่งชาติ (กสส.) ได้ให้นิยามครอบครัวเป็น “บุคคลที่มีความผูกพันกันทางอารมณ์และจิตใจ มีการดำเนินชีวิตร่วมกัน รวมทั้งมีการพึ่งพิงกันทางสังคมและเศรษฐกิจ มีความสัมพันธ์กันทางกฎหมายหรือทางสายโลหิต และบางครอบครัวอาจมีลักษณะเป็นช้อยกเว้นบางประการจากที่กล่าวมา” (คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ, 2541 อ้างใน www.childthai.org)

3.2 ภารกิจของครอบครัว

ภารกิจของครอบครัวเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์หลัก 4 ประการคือ

1) เพื่อดำรงอยู่ของเผ่าพันธุ์ หญิงและชายมาอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวด้วยวัตถุประสงค์สำคัญคือ เพื่อเกิดลูกเกิดหลานสืบต่อวงศ์ตระกูล นอกจากนี้ครอบครัวยังเป็นซึ่งหญิงและชายสามารถใช้ชีวิตทางเพศที่เหมาะสม และพัฒนาไปสู่วุฒิภาวะทางเพศอีกด้วย

2) เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ครอบครัวมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการพื้นฐานแก่สมาชิกในการดำรงชีวิตอันได้แก่ ที่อยู่อาศัย เสื้อผ้า การดูแลรักษายามป่วยไข้ และจัดหาสิ่งวัตถุอื่น ๆ ที่จำเป็น รวมไปถึงการปกป้องบุคคลให้พ้นจาก ภัยอันตรายภายนอก

3) เพื่อพัฒนาบุคคลในด้านต่าง ๆ ครัวครอบมีหน้าที่ให้การศึกษาอบรมแก่สมาชิกถ่ายทอดวัฒนธรรม ประเพณี และค่านิยมสังคม รวมทั้งช่วยให้สมาชิกพัฒนาไปได้อย่างเหมาะสมในด้านต่าง ๆ เช่น การสร้างเอกลักษณ์ที่มั่นคง การสร้างความผูกพันกับผู้อื่น รวมทั้งความสามารถในการปรับตัว และการดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่นอย่างปกติสุข

4) เพื่อวัตถุประสงค์ทางเศรษฐกิจ ครอบครัวเป็นหน่วยทางเศรษฐกิจ (economic unit) ทำหน้าที่ในการผลิต หรือให้ได้มาซึ่งรายได้เพื่อใช้ในการแลกเปลี่ยน และจัดหาสิ่งสิ่งจำเป็นต่าง ๆ (อุมาพร ตรังสมบัติ 2540: 3)

3.3 การมีส่วนร่วมของครอบครัว

ครอบครัวมีหน้าที่ที่สำคัญ 2 ประการใหญ่ ๆ คือ หน้าที่พื้นฐานทางธรรมชาติและเป็นสากล (Basic and Universal Function) และหน้าที่ตามประเพณีและหน้าที่ตามกฎหมาย (Traditional Function)

หน้าที่พื้นฐานทางธรรมชาติและเป็นสากล เป็นหน้าที่ทางธรรมชาติของครอบครัว ที่ทำหน้าที่ทาง ชีวิตวิทยา หน้าที่ทางจิตวิทยา หน้าที่สร้างความพอใจด้านความต้องการทางเพศได้ และหน้าที่ป้องกันและคุ้มครองเด็กให้ได้รับความปลอดภัย ส่วนหน้าที่ตามประเพณี และหน้าที่ตามกฎหมายนั้นประกอบด้วยหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับ ด้านเศรษฐกิจเป็นการแบ่งงานกันปฏิบัติในระหว่าง เป็นสมาชิกของครอบครัว การแสวงหารายได้ การจัดการและดูแลทรัพย์สินสมบัติ หน้าที่ด้านสังคม เป็นการก่อสร้างฐานะ การอยู่ร่วมกันในสังคม การควบคุมทางสังคม การเพิ่มพูนและถ่ายทอดทางมรดก ทางสังคม การช่วยเหลือในการหาอยู่ชีวิต หน้าที่ต่าง ๆ ทางศาสนา และหน้าที่ต่าง ๆ ทางวัฒนธรรม (เล็ก สมบัติ, 2540: 156 อ้างใน บุญถิ๋ว วันทายนต์, 2523) ครอบครัวเป็นส่วนประกอบที่สำคัญที่สุด ของประเทศ เพราะหน่วยแรกของประเทศคือครอบครัว หลายหลายครอบครัวรวมตัวกันเป็นหมู่บ้าน จากหมู่บ้านเป็น จากตำบลเป็นอำเภอ จากอำเภอเป็นจังหวัดและจากจังหวัดกลายเป็นประเทศ เมื่อเป็นดังนี้ ประเทศจึงตั้งต้นจากครอบครัวหรือบ้านเป็นหน่วยเริ่ม ถ้าบ้านมั่นคงทางเศรษฐกิจ และศีลธรรม ชาติประเทศมั่นคงตามไปด้วย ถ้าครอบครัวอยู่ดีกินดีมีความสุข ประเทศชาติก็ สมบูรณ์พูนสุขตามไปด้วย (เล็ก สมบัติ, 2540: 160) ในทางกลับกันเมื่อครอบครัวคลอนแคลน ประเทศชาติก็ไปไม่รอด ปัญหาที่มีผลกระทบกับครอบครัวนอกจากจะมาจากความไม่พร้อมของ ครอบครัวเองแล้ว ยังมีปัจจัยภายนอกที่ส่งผลกระทบทำให้ครอบครัวอ่อนแอเกิดปัญหาขึ้นได้ เช่น ทิศทางการพัฒนาประเทศ มุ่งแต่ตามโลกาภิวัตน์กระแสเศรษฐกิจ มองข้ามความสังคมของคน ในสังคม กระจายรายได้ไม่เป็นธรรม มีการแก่งแย่งกันเอาเปรียบละเมิดสิทธิผู้อื่น มีคนยากจน ทั้งเมืองและชนบท ความเสื่อมโทรมอ่อนแอของชนบท การเสื่อมโทรมของทรัพยากร ปัญหา สิ่งแวดล้อม ขยะ มลภาวะ ปัญหาจราจร ที่อยู่อาศัย ฯลฯ ปัญหาเหล่านี้จะมีความเชื่อมโยงและ สัมพันธ์กันหมด (ศรีสว่าง พัววงศ์แพทย์, 2540: 18)

ครอบครัวชาวประมงทะเลสาบสงขลา ครอบครัวในชุมชนหมู่บ้านเป็นรากฐาน สำคัญในการผลิตของชุมชน เพราะเป็นแหล่งเตรียมความพร้อมตั้งแต่ความรู้และทักษะในการผลิต ระเบียบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ในการอยู่ร่วมกัน ในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา เด็ก ๆ จะค่อย ๆ เรียนรู้ การผลิตทุกอย่างจากพ่อแม่ ญาติพี่น้อง และคนอื่น ๆ จากการสังเกตคลุกคลี และลงมือทำจริง ดังนั้นจึงพบว่าไม่ว่าพ่อแม่ทำอะไร ลูก ๆ ก็จะได้ทำทุกคน แต่ทั้งนี้ก็จะแยกกันทำกิจกรรมบางอย่าง ในลักษณะแยกเพศชายหญิงมาตั้งแต่เด็ก โดยผู้หญิงรุ่นแม่ทำอะไรก็จะปลูกฝังให้ลูกทำตาม ผู้ชาย

ก็เช่นเดียวกันก็จะทำงานที่พ่อทำเช่นลูกชายเมื่อโตขึ้นก็เริ่มออกทะเลไปกับพ่อ ส่วนลูกสาวก็จะไปขายปลากับแม่ ทั้งลูกชายและลูกสาวจะผลิตอยู่กับพ่อแม่และอยู่กับพ่อแม่ トラบไคยังไม่ได้แต่งงาน ไม่มีการแยกค่าใช้จ่ายและแยกครัวเรือน ถ้าไปออกเรือกับญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้าน ค่าตอบแทนที่ได้มาตามปกติก็จะนำมาให้พ่อแม่ ถ้าจะใช้ส่วนตัวก็จะแบ่งไปบ้างเล็กน้อยเป็นครั้งคราว แรงงานของลูก ๆ จะอยู่กับพ่อแม่จนกว่าจะแต่งงาน แล้วแยกครัวเรือน ในชุมชนพุทธ การแยกครัวเรือนมักเร็วกว่าชาวมุสลิม โดยที่ถ้ายังไม่มีทุนพอจะสร้างบ้านใหม่ ก็จะแยกอยู่ในบ้านเดียวกับพ่อแม่ในส่วนชาวมุสลิมมักจะอยู่กับพ่อแม่ไปอีกระยะหนึ่งจึงค่อยหาทางแยกครอบครัว (เลิศชาย สิริชัย, 2546: 9)

ครอบครัวชาวประมงที่ต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ ทะเลสาบสงขลาเป็นฐานการผลิตทั้งโดยตรงและทางอ้อม สร้างฐานะทางเศรษฐกิจ พร้อมกับความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญาในการอยู่ร่วมกันในท้องถิ่นของตัวเองอย่าง “อยู่เย็นเป็นสุข” ในขณะนี้ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา กำลังเสื่อมโทรมถึงจุดวิกฤติและส่งผลกระทบต่อโดยตรงกับครอบครัวของชาวประมง นอกจากสมาชิกของครอบครัวมีภาระหน้าที่ต้องช่วยกันประคับประคองฐานะสร้างความเข้มแข็งให้ครอบครัวของตัวเองแล้ว ชาวประมงเองก็ต้องตระหนักและมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลาไปพร้อม ๆ กันด้วย

การศึกษาวิจัยการมีส่วนร่วมของครอบครัว โดยที่ “ครอบครัว” ในกรณีนี้เป็นองค์รวม คือ เป็นทั้งสามีและภรรยา เพราะฉะนั้นการศึกษาการมีส่วนร่วมของครอบครัวชาวประมงในการอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลา จะเป็นการศึกษาพฤติกรรมการมีส่วนร่วมของ สามีและภรรยาในครอบครัวชาวประมง ในชุมชนริมทะเลสาบสงขลา